

Oryginalna praca badawcza

DARIUSZ RODZIEWICZ

UNIwersytet Warmiński-Mazurski w Olsztynie

MOŻLIWOŚCI I GRANICE WYKORZYSTANIA DOŚWIADCZEŃ HISTORYCZNYCH POLSKIEGO MODELU EDUKACJI OBRONNEJ Z LAT 1919-1939

Słowa kluczowe: *przysposobienie wojskowe, szkolenie obronne, społeczna świadomość obronna, samoobrona społeczna, dwudziestolecie międzywojenne*

Key words: *military preparation, defense training, social defense awareness, social self-defense, the interwar period*

Od momentu odzyskania niepodległości sprawą kondycji młodzieży pod względem fizycznym i wojskowym początkowo zajęła się Tymczasowa Rada Stanu¹, a w późniejszym czasie ministerstwa: Spraw Wojskowych (MSWojsk.), Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) oraz Zdrowia Publicznego (MZP), w których powstały komórki odpowiedzialne za określoną domenę zgodnie z zakresem czynności danego resortu. Pierwsze rozwiązania mające zainicjować proces koordynacji działań w ramach wychowania fizycznego zostały podjęte przez działaczy kultury fizycznej, w wyniku czego minister zdrowia publicznego 29 grudnia 1919 r. powołał do życia Radę do Spraw Wychowania Fizycznego i Kultury Cieleśnej. W trakcie prac tej Rady przedstawiono projekt ustawy o obowiązkowym wychowaniu fizycznym i powszechnym przysposobieniu do obrony Rzeczypospolitej sporządzony we współpracy z MSWojsk., MWRiOP oraz MZP. Zaproponowane rozwiązania przewidywały obligatoryjne uczestnictwo w zajęciach wychowania fizycznego całej młodzieży szkolnej oraz kontrolę przez władze szkolne programu przysposobienia wojskowego realizowanego w ramach obowiązku szkolnego tylko w części dotyczącej

¹ Referat Wychowania Wojskowego, Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Związek Harcerstwa Polskiego (dalej: ZHP), Tymczasowa Komisja Wyszkożenia Wojskowego Młodzieży, sygn. 290.

młodzieży męskiej. W przypadku młodzieży żeńskiej postulowano rozwijanie tężyzny fizycznej, opierając się na zorganizowanym życiu sportowym². W lutym 1919 r. z inicjatywą wystąpił również Naczelný Wódz Józef Piłsudski, który na podstawie art. 18 tymczasowej ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej z 27 października 1918 r. (Dz. Praw P.P. nr 18) polecił MWRiOP w porozumieniu z MSWojsk. oraz MZP utworzenie struktur organizacyjnych w zakresie przygotowania wojskowego starszej młodzieży. Prace te prowadzono przy współudziale powołanej specjalnie wspólnej Komisji Tymczasowej do Spraw Wyszkołenia Wojskowego Młodzieży. Początkowo jej działania miały obejmować męską młodzież szkół średnich klas VII i VIII z terenu Warszawy. W pierwszej fazie przyjęto jako główne zadanie organizację obozów letnich³. Oferta była skierowana głównie do kadry stowarzyszeń wojskowo-wychowawczych. W zamyśle inicjatorów z MSWojsk. miała ona na celu przygotowanie jak największej grupy instruktorów niezbędnych w ramach właściwej organizacji do prowadzenia z młodzieżą zajęć z przysposobienia wojskowego (tzw. ćwiczeń przygotowawczo-wojskowych). Uczestników obozów rekrutowano spośród młodzieży, która ukończyła 16. rok życia i mogła się wykazać wykształceniem na poziomie czterech klas szkoły średniej lub zawodowej, jak również dobrym stanem zdrowia potwierdzonym orzeczeniem lekarskim. Poza organizacją obozów na szczeblu DOK dopuszczano organizowanie lokalnych, letnich ośrodków szkolenia przez stowarzyszenia, którym zgodnie z rozkazem kierownika resortu spraw wojskowych gen. Władysława Sikorskiego miano zapewnić w miarę możliwości jak największą pomoc materialną i instruktorską. Treść programowa letnich obozów zawierała następujące zagadnienia szkoleniowe: wychowanie fizyczne, nauka o broni i strzelaniu, grenadierka i walka na bagnety, terenoznawstwo, służba polowa i wyszkolenie saperskie. Program obozów letnich Przysposobienia Wojskowego stopnia I i IIa został wprowadzony rozkazem Szefa Sztabu Generalnego w czerwcu 1923 r. Przewidywał oprócz już znanych przedmiotów dodatkowo zajęcia z higieny, regulaminu wewnętrznego, ogólnych informacji o wojsku oraz pogadanek patriotycznych połączonych z podstawowymi wiadomościami o Polsce⁴.

Rozporządzenie wspólne ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego oraz ministra spraw wojskowych z 1922 r. w sprawie organizacji przysposobienia wojskowego w szkołach średnich i zawodowych było pierwszym formalnym aktem legitymizującym powstawanie formacji przysposobienia wojskowego na terenie placówek oświatowych podległych Kuratorium Okręgów Oświatowych. Podstawową jednostką szkoleniową ustanowiono hufiec szkolny. Organizowano go w ramach instytucji wychowawczej podlegającej pod względem dydaktycznym okręgowym

² J. Wojtyca, *Studia i materiały z dziejów przysposobienia wojskowego w Polsce w latach 1918-1926*, Kraków 2001, s. 10-14.

³ A. Koc, *Przysposobienie wojskowe w r. 1921-1922*, „Bellona” 1922, t. VIII, z. 1, s. 53.

⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), akta ZHP, Główna Kwatera Męska, Wydział Przysposobienia Wojskowego, Program obozów letnich przysposobienia wojskowego, stopień I i IIa., MSWojsk. Sztab Generalny, Wydział III, pismo nr L. 7730/P.R./III Szt. z 23 VI 1923 r., sygn. 1708, karty nienumerowane.

władzom oświatowym. Za cel przyjęto przygotowanie uczniów do służby wojskowej oraz rozwój sprawności fizycznej męskiej młodzieży szkolnej poprzez wprowadzenie zajęć z przysposobienia wojskowego powiązanych ściśle z wychowaniem fizycznym⁵. Do hufców szkolnych przyjmowano ochotników od 16. roku życia i po pozytywnym zaopiniowaniu zdrowia kandydata przez lekarza szkolnego. Na program przysposobienia wojskowego w szkołach składały się następujące przedmioty: wychowanie fizyczne pozostające w ścisłym związku z programem szkolnym, zawierające elementy szermierki i walki na bagnety, Szkoła Strzelca i nauka o broni, ćwiczenia polowe, szczególne sprawności techniczne oraz wiadomości wojskowe włączone do programów poszczególnych przedmiotów szkolnych. Kursy przysposobienia wojskowego, które stanowiły rozwinięcie zajęć programowych, planowano realizować na podstawie następującego porządku: kursy przysposobienia wojskowego: a) stopień I odpowiadający programom szkolenia szeregowca piechoty, b) stopień II odpowiadający programowi szkoły podoficerskiej piechoty.

W szkołach technicznych i zawodowych poza kursem przysposobienia wojskowego I stopnia zamierzano przeprowadzić kursy szkoły szeregowca broni technicznych (artylerii, łączności, saperów i in.). Projektowano również wprowadzenie elementów nauk wojskowych do zakresu programowego poszczególnych przedmiotów ogólnokształcących. Warunkiem zaliczenia przedmiotu było uczestniczenie w przynajmniej w 2/3 zajęć programowych oraz pobyt na obozie kursu wakacyjnego. Koszty związane z realizacją rozporządzenia ponosił MSWojsk. w ścisłym porozumieniu z MWRiOP. Dodatkowo resort oświaty wydał zarządzenie, w myśl którego przysposobienie wojskowe młodzieży objętej obowiązkiem szkolnym miało się odbywać tylko na terenie placówki oświatowo-wychowawczej, pozostali mogli korzystać z form proponowanych przez stowarzyszenia przysposobienia wojskowego poza szkołą⁶.

Próba nadania przez naczelne organy państwowe formalno-prawnego charakteru strukturom organizacyjnym w tworzonych w wielu miejscach Polski organizacjach i stowarzyszeniach przysposobienia wojskowego oraz powstających hufcach szkolnych na terenie placówek oświatowych było rozporządzenie Rady Ministrów z 25 kwietnia 1925 r. w sprawie utworzenia Rady Naczelnej Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego oraz Wojewódzkich i Powiatowych Komitetów Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego⁷. Rada miała powstać przy MWRiOP. Jej

⁵ Dziennik Rozkazów MSWojsk. nr 50 z 19 XII 1922 r., Organizacja przysposobienia wojskowego w szkołach średnich i zawodowych – rozp. M-strza Wyzn. Rel. i Oświec. Publ. i M-strza Spraw Wojsk, nr O.III Szt. Gen. 10936.9. R., poz. 697, s. 1020. Również: Rozporządzenie MWRiOP w sprawie przysposobienia wojskowego młodzieży szkolnej w związku z rozporządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Ministra Spraw Wojskowych z dnia 1 grudnia 1922 r. (Dz. Urz. Min. W.R. i O. P. Nr. 1/102) w sprawie organizacji przysposobienia wojskowego w szkołach średnich, zawodowych i seminarjach nauczycielskich, oraz: Dziennik Urzędowy MWRiOP, nr 1(102) z 15 I 1923 r., Załącznik 1. Tymczasowy program przysposobienia wojskowego w szkołach średnich, zawodowych i seminarjach nauczycielskich, poz. 3, s. 5.

⁶ M. Wiśniewska, *Kobiety w systemie obronnym Polski w latach 1918-1939*, Oświęcim 2015, s. 88-89.

⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 kwietnia 1925 r. w sprawie utworzenia Rady Naczelnej Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego oraz Wojewódzkich i Powiatowych Komitetów Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego; Dz.U. 1925, nr 45, poz. 314.

zadaniem było m.in. opiniowanie w sprawach dotyczących wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, przedstawianie właściwym ministerstwom wniosków w sprawie wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, podejmowanie prac teoretycznych w zakresie wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, szerzenie idei wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego do obrony państwa, koordynowanie działalności poszczególnych organów państwowych i samorządowych w tej dziedzinie, udzielanie dyrektyw Wojewódzkim Komitetom Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego oraz sprawowanie funkcji kontrolno-rozliczeniowej w stosunku do wskazanych komitetów, ogłaszanie sprawozdań dotyczących stanu wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego w kraju.

Do maja 1926 r., a więc do przewrotu majowego, przysposobieniem wojskowym zajmowały się dwa resorty, przy czym kontrolę merytoryczną nad hufcami szkolnymi sprawowało w głównej mierze MWRiOP. Sytuacja, w której funkcjonowały dwa ośrodki decyzyjne, miała paraliżujący wpływ na homogeniczność celów i ustalanie priorytetów w rozwijaniu programu przysposobienia wojskowego kraju. W Polsce rok 1927 stanowił datę polaryzacji akcentów kompetencyjnych w zakresie przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego w stronę MSWojsk. Nastąpiło to za sprawą powołanego Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego (PUWFiPW), który zgodnie z założeniami ustawowymi miał wszechstronnie i całościowo objąć problematykę przygotowania fizycznego oraz wojskowego młodzieży i dorosłych⁸. Już samo umiejscowienie urzędu przy ministrze spraw wojskowych i obligatoryjne wyznaczenie oficera wojska jako dyrektora implikowało całą strukturę funkcjonalną urzędu, a także wypełnianą przez niego funkcję. Celem ogólnym, jaki został nakreślony, był wszechstronny rozwój moralny i fizyczny społeczeństwa oraz udzielenie pomocy w wyszkoleniu wojskowym obywateli. Do jego kompetencji należały sprawy wychowania fizycznego, a w szczególności opracowywanie wytycznych dla wychowania fizycznego w wojsku, szkolnictwie i innych instytucjach państwowych i samorządowych oraz organizacjach społecznych celem praktycznego ich zastosowania, jak również sprawy przysposobienia do służby wojskowej obywateli przez zastosowanie wyszkolenia wojskowego młodzieży przedpoborowej, doskonalenia nawyków rezerwistów oraz przysposobienia do służby pomocniczej dla wojska jak największej liczby ludności.

Organizacyjnie wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe były kierowane i prowadzone z uwzględnieniem podziału terytorialnego Polski na 10 okręgów wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Odpowiadały one obszarom Dowództw Okręgów Korpusów (DOK). Każdy z okręgów wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego dzielił się na trzydzieści rejonów przysposobienia wojskowego obejmujących obszary stacjonowania dywizji piechoty. Obszar rejonu przysposobienia wojskowego dzielił się z kolei na obwody przysposobienia wojskowego, przyjmując obszary zakwaterowania pułków lub samodzielnych batalio-

⁸ T. Böhm, *Z dziejów naczelných władz wojskowych II Rzeczypospolitej. Organizacja i kompetencje Ministerstwa Spraw Wojskowych w latach 1918-1939*, Warszawa 1994, s. 33-35.

nów piechoty. Obszar obwodu przysposobienia wojskowego obejmował kilka powiatów, uwzględniając przede wszystkim obszary powiatów administracyjnych, jednakże były dopuszczalne odchylenia od tej zasady. Okręgowe Ośrodki WF zostały podporządkowane właściwym co do obszaru odpowiedzialności Okręgowym Urzędom Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego (dalej: WFIPW). Dla niektórych miast wydzielonych będących obszarem administracyjnym, odrębnym od jednostki administracyjnej, np. Warszawa, Katowice, Wilno, zostały utworzone specjalne Miejskie Komendy PW⁹. Wyjątkowo został potraktowany obszar w pasie nadgranicznym na wschodnich i południowych rubieżach państwa, gdzie powstały obwoody przysposobienia wojskowego przy Korpusie Ochrony Pogranicza jako naturalne zaplecze uzupełnień jego jednostek w ramach ustawowego poboru rekruta¹⁰. Ogólne kierownictwo nad wychowaniem fizycznym i przysposobieniem wojskowym w kraju według wspomnianej wcześniej instrukcji sprawować miał minister spraw wojskowych we współdziałaniu z ministrami: spraw wewnętrznych oraz wyznań religijnych i oświecenia publicznego¹¹. Wykonaniem przypisanego sobie przez kierownika resortu spraw wojskowych zakresu kompetencji, obejmującego sprawowanie kontroli zarządczej w zakresie organizacji, wyszkolenia i zaopatrzenia jednostek przysposobienia wojskowego, zajmował się z jego upoważnienia PUWFiPW, jak również Okręgowe Urzędy WFIPW oraz rejonowe, obwodowe i powiatowe komendy PW¹².

Ramy programowe szkolenia przysposobienia wojskowego PUWFiPW wydał już w grudniu 1927 r. w postaci Instrukcji Wyszczolenia Wojskowego. Na jej podstawie przysposobienie wojskowe obejmowało: wychowanie wojskowe, wychowanie fizyczne i wyszkolenie wojskowe. Natomiast ze względu na poziom wiedzy ogólnej, stosunek do służby wojskowej, płeć i wiek uczestników szkolenia, przysposobienie wojskowe zostało ukierunkowane na: młodzież szkolną, akademicką, pozaszkolną przedpoborową, rezerwistów i kobiety¹³. Jeśli chodzi o młodzież pozaszkolną, obejmowało ono dodatkowo wychowanie obywatelskie. Program wyszkolenia ogóln-

⁹ Wojskowe Biuro Historyczne Centralnego Archiwum Wojskowego (dalej: WBH CAW), Akta Dowództwa Okręgu Korpusu nr VIII (dalej: DOK), Rozkaz wykonawczy do P.S. 10-1900-władze i jednostki w.f. i p.w., MSWojsk.-PUWFiPW, nr L.dz. 502/Tjn./Og. z 10 IX 1929 r., sygn. I.371.8.309, karty nienumerowane.

¹⁰ Tamże, Akta gabinetu ministra spraw wojskowych, Współpraca K.O.P. w P.W., MSWojsk.-PUWFiPW, nr L.dz. 175/Tjn./Og. z 26 I 1931 r., sygn. I.300.1.517, karty nienumerowane.

¹¹ Tamże, Akta Oddziału I SG, sygn. I.303.3.874. Wspomniana współpraca MSWojsk. z MSW i MWRiOP obejmowała następujące zagadnienia: ustalanie wytycznych do prac wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, uzgadnianie w tym zakresie działalności na wszystkich poziomach administracji państwowej, w porozumieniu z ministrem oświecenia publicznego i wyznań religijnych powoływanie członków Rady Naukowej Wychowania Fizycznego, powoływanie Wojewódzkiego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego, *Organizacja – Władze...*, k. 8.

¹² P. Rozwadowski, *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego (1927-1939)*, Warszawa 2000, s. 77-80.

¹³ AAN, Akta Głównej Kwatery Męskiej ZHP, Wydział Przeposobienia Wojskowego, Instrukcja wyszkolenia dla oddziałów p.w., MSWojsk.-PUWFiPW, nr L.dz. 2740/P.W. z 13 XII 1927 r., sygn. 1676, strony nienumerowane.

wojskowego w hufcach szkolnych obejmował 325 godzin szkolenia programowego, w tym: wychowanie fizyczne (40 godz.), wyszkolenie strzeleckie (105 godz.), szkolenie polowe (135 godz.), służba polowa (45 godz.). W hufcach pozaszkolnych czas trwania szkolenia obejmował 365 godz. zajęć z przedmiotów przysposobienia wojskowego, w tym: wychowanie fizyczne (100 godz.), wyszkolenie strzeleckie (105 godz.), szkolenie polowe (115 godz.), służba polowa (45 godz.)¹⁴.

Podstawową jednostką szkoleniową była drużyna przysposobienia wojskowego składająca się z dowódcy i 9-17 członków o jednakowym poziomie wyszkolenia. Od 2 do 5 drużyn wchodziło w skład plutonu, na czele którego stał dowódca plutonu PW. Kompania PW składająca się z 3-5 plutonów była dowodzona przez osobnego dowódcę kompanii lub powiatowego komendanta PW. Cel szkolenia wojskowego w jednostkach PW młodzieży w hufcach szkolnych stanowiło przygotowanie członków do wypełniania funkcji pojedynczego żołnierza, a w konsekwencji do skrócenia czasu trwania pełnienia obowiązkowej służby wojskowej¹⁵. Na początku lutego 1928 r. zasięg oddziaływania akcji przysposobienia wojskowego w społeczeństwie pod względem czynnego uczestnictwa, jak i udzielanego wsparcia organizacjom i stowarzyszeniom, według ówczesnych sprawozdań dyrektora PUWFiPW miał obejmować ponad 1 mln obywateli¹⁶.

Kierownictwo PUWFiPW w ramach przygotowania wsparcia czynności mobilizacyjnych przyjęło program celowego rozmieszczania pododdziałów PW, w którym sformułowano następujące założenia: a) wzmocnienie jakościowo, ilościowo i materialnie formacji przysposobienia wojskowego w pasie przygranicznym na zasadzie ścisłej współpracy z Korpusem Ochrony Pogranicza i Straży Granicznej; b) położenie szczególnego nacisku na rozwój PW na Górnym Śląsku, Pomorzu, w całym pasie na wschód od linii Niemna i Bugu, a szczególnie w Małopolsce Wschodniej i na Wileńszczyźnie; c) koncentracja wysiłku organizacyjnego w zakresie działalności organizacji proobronnych w środowiskach robotniczych ośrodków przemysłowych istotnych dla potrzeb obronnych państwa oraz w rejonach rozmieszczenia elementów infrastruktury komunikacyjnej¹⁷. Jeszcze w marcu 1939 r. szef Sztabu Głównego gen. Waław Stachiewicz omawiał z Generalnym Inspektorem Sił Zbrojnych sprawę przygotowania sieci agenturalnej do realizacji zadań wywiadowczych i dywersyjnych w części kraju, przewidywanej w przypadku wojny do zajęcia przez nieprzyjaciela¹⁸.

¹⁴ WBH CAW, Akta Oddziału I SG, sygn. I.303.3.450, Praca przysposobienia wojskowego, strony nienumerowane.

¹⁵ Tamże, Akta PUWFiPW, Organizacja i Regulamin Jednostek P.W., MSWojsk.-PUWFiPW, nr L.dz. 2816/Og.Org. z 30 III 1928 r., sygn. I.300.69.66, k. 77.

¹⁶ Tamże, Akta Oddziału I SG, Odprawa u Pana Marszałka w sprawach przysposobienia wojskowego w dn. 22 lutego 1928 roku z Dyrektorem PUWF i PW ppłk SG Ulrychem Juljuszem, sygn. I.303.3.450, strony nienumerowane.

¹⁷ Tamże, Zasady przygotowania i użycia oddziałów p.w. na wypadek mob., MSWojsk.-PUWFiPW, nr L. 630/Og. z 31 XII 1930 r. a także Rozkaz Dyrektora PUWFiPW do dowódców pułków i dywizji piechoty, Cele pracy p.w., nr L.dz. 276/tjn./Og. z 20 V 1933 r., sygn. I.303.3.450, strony nienumerowane.

¹⁸ W. Stachiewicz, *Pisma*, t. II: *Rok 1939*, „Zeszyty Historyczne” 1979, z. 50, s. 22-23.

Kwestie finansowania organizacji i stowarzyszeń zajmujących się przysposobieniem wojskowym w społeczeństwie stanowiły istotny element polityki prowadzonej przez PUWFiPW mającej na celu wywarcie określonego nacisku programowego na beneficjentów. W maju 1927 r. premier rządu Kazimierz Bartel wydał okólnik skierowany do członków rządu, w którym zarządził wstrzymanie udzielania resortowej pomocy finansowej dla organizacji i towarzystw bez wiedzy i udziału PUWFiPW¹⁹.

Finansowanie działalności komitetów miejskich czy też obwodowych wiązało się w głównej mierze z wymiernym poziomem zasobności budżetów jednostek samorządowych, w których dotowanie działalności statutowej komitetów było uwarunkowane możliwościami pozyskiwania środków w ramach podatków bezpośrednich. Na tle całego kraju uwidoczniła się szczególnie dysproporcja zaangażowania finansowego na cele przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego województw centralnych i zachodnich w stosunku do wschodnich. Słabość struktur gospodarczych oraz szczupła sieć komitetów na wschodzie kraju miały decydujący wpływ na niski rozwój inicjatyw w zakresie przysposobienia wojskowego. Ta część Polski zamieszkała była głównie przez ludność niepolską, słabo identyfikującą się z państwowością polską²⁰. Akcja propagandowa mająca na celu pozyskiwanie młodzieży niepolskiej do stowarzyszeń przysposobienia wojskowego szła wyjątkowo opornie, a zalecenia płynące z DOK, wskazujące na konieczność wprowadzenia ograniczeń w udziale mniejszości narodowych w strukturach organizacji proobronnych do 10%, zdecydowanie zawężyły pole działania²¹.

Wydana w 1931 r. nowela zarządzenia wspólnego ministrów wyznań religijnych i oświecenia publicznego oraz spraw wojskowych w sprawie organizacji przysposobienia wojskowego wprowadzała obowiązek uczestnictwa w zajęciach hufców szkolnych młodzieży męskiej, których celem było: kształtowanie w młodzieży czynnego patriotyzmu, w szczególności zaś świadomości państwowej, wyrażającego się gotowością poniesienia koniecznych ofiar w obronie państwa; rozwijanie hartu woli, obowiązkowości i karności; rozwój sił fizycznych młodzieży poprzez naukę sprawności wojskowych realizowanych w ramach odbywania ćwiczeń polowych; rozbudzenie zamiłowania do służby wojskowej wraz z przygotowaniem do jej pełnienia. Zgodnie z tą nowelą przysposobieniem wojskowym objęto uczniów: szkół średnich ogólnokształcących klas VI i VII, seminariów nauczycielskich męskich kursu III i IV, szkół zawodowych średnich II i III roku, szkół typu wyższego na I i II roku, w innych szko-

¹⁹ WBH CAW, Akta PUWFiPW, Okólnik nr 29 Prezesa Rady Ministrów K. Bartla do ministrów w spr. scentralizowania pomocy państwowej dla organizacji P.W. i W.F., nr 76/t z 6 V 1927 r. oraz okólnik ministra spraw wewnętrznych do wojewodów w przedmiocie scentralizowanie pomocy samorządowej dla org. p.w., nr L.D. II P.P. 2124/27 z 8 IX 1927 r., sygn. I.300.69.66, k. 1.

²⁰ AAN, Akta MSW, Sprawozdanie z lustracji Starostwa Powiatowego w Łucku, dokonanej przez Jana Kościołka Wojewódzkiego Inspektora Starostw w czasie od 17 do 24 lipca 1929 r., sygn. 150, strony nienumerowane.

²¹ WBH CAW, Akta Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych (dalej: GISZ), Konferencja z Wojew. Wołyńskim w sprawach bezpieczeństwa woj. – sprawozdanie. Pismo Dowódcy OK nr II w Lublinie do I wiceministra spraw wojskowych nr L.dz. 44/tjn./bezp. z 11 IV 1935 r., sygn. I.302.4.320, strony nienumerowane.

łach zawodowych (również kształcających młodzież, która ukończyła lat 16). Program nauczania był podzielony na cztery działy: musztra, walka na bagnety i granatami; wyszkolenie strzeleckie z nauką o broni, nauka terenu ze służbą polową, szkoła walki; obrona przeciwgazowa i przeciwlotnicza; nauka służby²².

Zajęcia PW hufców szkolnych miały się odbywać się z reguły w godzinach popołudniowych jedynie w tych szkołach, w których warunki na to pozwalały. W przeciwnym wypadku w ramach dziennego rozkładu zajęć szkolenie PW miało trwać dwie godziny tygodniowo w klasach objętych tym obowiązkiem. W szkołach średnich ogólnokształcących, seminariach nauczycielskich i średnich szkołach zawodowych na zajęcia z przysposobienia wojskowego przeznaczano dwie godziny tygodniowo przez cały rok szkolny i jedno ćwiczenie czterogodzinne raz na miesiąc w czasie pozalekcyjnym. Ponadto w ciągu roku szkolnego dwa dni miały być poświęcone na całodzienne ćwiczenia i gry polowe połączone z wycieczkami krajoznawczymi²³. Zalecany przez PUWFiPW poziom wyszkolenia junaków hufców szkolnych miał osiągnąć stan wyszkolenia rekrutów w pułkach piechoty po trzymiesięcznym szkoleniu unitarnym. W pracy dydaktycznej położono szczególny nacisk na ograniczenie do minimum zajęć teoretycznych na rzecz ćwiczenia praktycznych umiejętności poprzez zastosowanie w szkoleniu zasad rywalizacji sportowej²⁴. Każdy pierwszy okres szkolenia junaków hufców szkolnych miał się kończyć egzaminem kwalifikującym, który był przeprowadzany w ramach obowiązkowego dwutygodniowego obozu letniego w przypadku junaków hufców szkolnych i siedmiodniowego kursu skoszarowanego lub dziesięciodniowego obozu letniego w przypadku hufców pozaszkolnych. Uzyskanie zaświadczenia ukończenia I stopnia PW wiązało się z opanowaniem w przynajmniej dostatecznym stopniu wyszkolenia objętego obowiązującymi programami i wytycznymi ustalonymi na dany rok przez PUWFiPW, odbyciem ćwiczeń przewidzianych programem, w których minimum wynosiło 85% obowiązkowych marszów i zbiórek, odbyciem strzelań szkolnych ze wszystkich dozwolonych typów broni strzeleckiej, umiejętnością czytania i pisanja oraz prezentowaniem postulowanego poziomu wiedzy o Polsce²⁵.

Powoływanie żeńskich hufców szkolnych zostało potwierdzone decyzją ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego zawierającą szczegółowy plan wyszkolenia. Było ono nieobowiązkowe. Szkolenie uczennic miało kształtować nawyki dotyczące podstawowych obowiązków obrony państwa; utrwalać nabyte wiadomości z zakresu obrony kraju i praktycznego zastosowania oraz nawyki sprawnego

²² J. Wojtyca, *Przysposobienie wojskowe w odrodzonej Polsce do roku 1926*, Kraków 2001, s. 34.

²³ AAN, Akta Referatu Wojskowego Głównej Kwatery Męskiej ZHP, Program wyszkolenia hufców szkół średnich ogólnokształcących, seminarjów nauczycielskich – zatwierdzenie, Ministerstwo Spraw Wojskowych. Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego nr L.dz. 4141/P.W. z dnia 29 grudnia 1927 r., sygn. 1665, strony nienumerowane.

²⁴ WBH CAW, Akta PUWFiPW, Wytyczne wyszkolenia ogólnego P.W. za rok 1933/34, MSWojsk.-PUWFiPW nr 201-1/Wyszk. z 31 VII 1933 r., sygn. I.300.69.57, strony nienumerowane.

²⁵ A. Minkowski, *Obozy letnie P.W. Przewodnik dla instruktorów i kierowników P.W. oraz do użytku wychowawców, opiekunów i rodziców przyspasabiającej się wojskowo młodzieży*, Warszawa 1925, s. 5-19.

działania w ratownictwie sanitarnym, obronie przeciwlotniczej i przeciwgazowej. Zgodnie z dyspozycją ministra szkolenie dziewcząt w hufcach szkolnych miało dotyczyć przysposobienia ogólnowojskowego, specjalistycznego oraz instruktorskiego. Celem przysposobienia ogólnowojskowego było przygotowanie do zastąpienia mężczyzn w pełnieniu służby w pomocniczych formacjach wojskowych. Miało ono rozwijać tężyznę fizyczną, wiedzę o organizacji i zadaniach sił zbrojnych, umiejętności z zakresu samoobrony, uczyć posługiwania się sprzętem obrony przeciwchemicznej oraz przyswajając podstawowe zasady dotyczące ratownictwa sanitarnego. Przygotowanie specjalistyczne miało być poświęcone doskonaleniu dziewcząt w jednej z wybranych specjalności z działu ratownictwa oraz służby: biurowej, oświatowo-propagandowej, gospodarki materiałowej, gospodarki żywnościowej i łączności. Przygotowanie instruktorskie obejmowało działy obrony przeciwgazowej, służby polowej i wstępne instruktorskie przysposobienie wojskowe kobiet. Zasadniczo szkolenie w hufcach żeńskich miało być dostosowane do kategorii szkół i trwać trzy lata oraz uwzględniać następujący podział czasu szkoleniowego: dwugodzinne zajęcia raz w tygodniu, jedno lub dwa jednodniowe ćwiczenia w terenie w ciągu roku oraz dwudniowe ćwiczenia polowe na zakończenie cyklu szkolenia ogólnowojskowego²⁶.

Śmierć marszałka Piłsudskiego w 1935 r. rozpoczęła proces dekompozycji obozu władzy. Równocześnie uwidoczniło się na arenie międzynarodowej, rosnące w siłę, zagrożenie porządku powersalskiego ze strony hitlerowskich Niemiec. Sytuacja polityczna wewnątrz i na zewnątrz kraju doprowadziła w środowiskach elit polityczno-wojskowych do przekonania o konieczności dokonania zmian w funkcjonowaniu wszystkich organów państwa zajmujących się przysposobieniem wojskowym. Taką zmianą jakościową była kolejna nowelizacja zarządzenia MWRiOP z 1937 r. w sprawie przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego. Wprowadzała ona istotne zmiany w całej funkcjonującej strukturze organizacyjnej szkolenia proobronnego²⁷. Przede wszystkim przywołanie w tytule tej dyspozycji prawnej obowiązku przysposobienia młodzieży szkolnej do obrony kraju sugerowało bezpośrednie zaangażowanie w to MSWojsk. i MWRiOP. Celem było przygotowanie świadomych, czynnych, odważnych i karnych obywateli, gotowych w każdej chwili stanąć w obronie Rzeczypospolitej przed grożącym jej z jakiegokolwiek strony niebezpieczeństwem. Przeposobienie młodzieży do obrony kraju stało się podstawowym zadaniem pracy wychowawczej i dydaktycznej każdej szkoły. Cele przygotowań miano realizować zgodnie z określonymi kierunkami kształcenia. Na pierwszym miejscu stawiano ogólne przygotowanie do obrony kraju. W drugiej kolejności pojawiał się zapis o przysposobieniu wojskowym (młodzieży żeńskiej do wojskowej służby pomocniczej). W stosunku do poprzedniego rozporządzenia obniżono wiek uczestników i w tym

²⁶ WBH CAW, Akta PUWFiPW, Plan wyszkolenia w żeńskich hufcach p.w. – zatwierdzenie, MWRiOP nr I WF-3693/31 z 30 XII 1931 r., sygn. I.300.69.42, k. 227-231.

²⁷ Dziennik Urzędowy MWRiOP Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministra Spraw Wojskowych z dnia 10 września 1937 r. (Nr III W-8256/37) w sprawie organizacji przysposobienia młodzieży szkolnej do obrony kraju, z 1 X 1937 r., nr 12, poz. 369, s. 439.

przypadku już uczniowie od 15. roku życia, niezależnie od płci, zostali objęci obowiązkiem nauki tego przedmiotu. Wyznawane wartości ideowe, postawa moralna i kondycja fizyczna młodzieży szkolnej miały stanowić o jakości przygotowania do obrony kraju. Mniejsze znaczenie w rozporządzeniu przypisano umiejętnościom praktycznym z zakresu podstawowych czynności żołnierza. Przystosowanie wojskowe młodzieży męskiej i przystosowanie młodzieży żeńskiej do wojskowej służby pomocniczej stało się obowiązkowym przedmiotem szkolnym. Oceny osiągnięte przez uczniów w ramach realizacji podstawy programowej były umieszczane na świadectwach szkolnych.

Praca hufców szkolnych w zakresie zagadnień obrony kraju musiała być programowo i metodycznie związana z innymi przedmiotami tak, by oba te działy tworzyły całość i ciągłość nauczania poprzez cały okres pobierania nauki w szkole. W liceach zawodowych i pedagogicznych pierwsze dwa lata przystosowania wojskowego miały przebiegać według powyższego programu. W trzecim roku nauki program nauczania musiał być dostosowany do specjalności zgodnie z profilem szkoły lub wcześniej zadeklarowaną specjalizacją. Obowiązkiem nauki przystosowania do obrony kraju w samym roku szkolnym 1937/1938 według Małego Rocznika Statystycznego GUS RP z roku 1939 objęto około 393 tys. młodzieży męskiej i około 183 tys. żeńskiej, uczących się w ośrodkach szkolno-wychowawczych różnego stopnia i rodzaju zgodnie z dyspozycją prawną zarządzenia²⁸.

Minister spraw wojskowych wielokrotnie deklarował uruchomienie systemu zachęt, by zwiększyć czynne zaangażowanie zrzeszonych w organizacjach przystosowania wojskowego. Były to ułatwienia w postaci określonej struktury ulg w wykonywaniu obowiązku służby wojskowej dla poborowych mających największy stopień zaawansowania²⁹, jak również zasady finansowania przejazdów osób do tego uprawnionych transportem kolejowym w ramach przystosowania wojskowego i wychowania fizycznego. Struktura organizacyjna oraz kompetencje dyscyplinarne osób funkcyjnych w każdej jednostce przystosowania wojskowego, otrzymującej prawnie pomoc z PUWFiPW, zostały określone oddzielnymi instrukcjami. Jednostki te (czy też stowarzyszenia) podlegały systematycznemu sprawdzeniu mającemu na celu: stworzenie podstaw do racjonalnej organizacji i kontroli pracy PWiWF, zobrazowanie postępów pracy, jak również określenie poziomu wyszkolenia członków, stworzenie możliwości celowego wykorzystania członków w ramach mobilizacji rezerw,

²⁸ Mały Rocznik Statystyczny GUS RP 1939, Dział XVIII. Szkolnictwo. Oświata pozaszkolna, Tabl. 5. rozmieszczenie szkół w roku szkolnym 1937/38, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, s. 316-340.

²⁹ AAN, Akta ZHP, Główna Kwatera Męska, Wydział Przystosowania Wojskowego Ulgi wojskowe dla członków p.w. Pismo MSWojsk-PUWF i PW nr L.dz. 2694/P.W. z 16 IX 1927 r., sygn. 1676, strony nienumerowane, również: WBH CAW, Akta PUWFiPW Załącznik 1 rozporządzenie o stosowaniu ulg w służbie czynnej dla członków przystosowania wojskowego, MSWojsk.-PUWFiPW nr L.dz. 2480/Og.Org. z listopada 1927 r., sygn. I.300.69.66, k. 98-101; Dziennik Rozkazów MSWojsk, Rozporządzenie ministra spraw wojskowych z 29 VI 1935 r. w sprawie ulg w wykonywaniu obowiązku służby wojskowej dla członków organizacji przystosowania wojskowego; Dz.U. 1935, nr 54, poz. 348, nr 2 z 23 VIII 1935 r., poz. 72, s. 58.

przygotowanie danych przy kwalifikowaniu do służby wojskowej³⁰. Wszystkie te zabiegi miały być dowodem aktywności i sprawności organizacyjnej i merytorycznej. Budowa i organizacja ośrodków przysposobienia wojskowego jako miejsca nie tylko szkolenia programowego, lecz również młodzieżowego centrum życia obywatelskiego, stanowiła istotny element polityki prowadzonej przez PUWFiPW. Planowano również zorganizowanie przysposobienia wojskowego specjalnego rodzaju, m.in. w postaci PW wodnego na bazie ośrodka wodnego w Jastarni, narciarskiego, elektrotechnicznego prowadzonego w batalionie elektrotechnicznym w Nowym Dworze Mazowieckim (DOK nr I Warszawa), geograficznego, radiotelegraficznego, lotniczego i in. Przeposobienie wojskowe konne „Krakusów” ze względu na swój charakter działalności statutowej otrzymywało największe wsparcie materiałowe i organizacyjne od MSWojsk. Zasadniczym zadaniem oddziałów PW konnego było przygotowanie do służby głównie w formacjach kawalerii jak największej liczby wierzchowców podlegających poborowi w ramach rozporządzenia Prezydenta RP z 8 listopada 1927 r. oraz wyszkolenie młodzieży pochodzącej ze środowisk wiejskich do służby w oddziałach zwiadu konnego.

Osobną dziedziną organizacji przysposobienia wojskowego w kraju były utworzone przez zainteresowane Ministerstwa Komunikacji oraz Poczty i Telegrafów jednostki Kolejowego Przeposobienia Wojskowego³¹ i Poczтового Przeposobienia Wojskowego³². Organ założycielski i kontrolno-nadzorczy stanowił właściwy resort zgodnie z postanowieniami PUWFiPW. Analogicznie było w przypadku Przeposobienia Wojskowego Leśników³³, w stosunku do którego Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych miało podobny zakres kompetencji jak pozostałe resorty. Wszystkie te stowarzyszenia w zdecydowanej części finansowały zainteresowane resorty, a z PUWFiPW wiązały ich jedynie wytyczne dotyczące programowego szkolenia ogólnowojskowego członków. Kolejowe Przeposobienie Wojskowe w 1936 r. miało w swoich szeregach ponad 89 tys. członków zgrupowanych w 250 kołach³⁴. Organizacja obozów letnich uwzględniała status organizatora. Zgodnie z tak przyjętą klasyfikacją podział przedstawiał się następująco³⁵: obozy własne organizowane przez PUWFiPW, obozy

³⁰ AAN, Akta ZHP. Główna Kwatera Męska, Wydział Przeposobienia Wojskowego, Organizacja i Regulamin Jednostek P.W., MSWojsk.-PUWFiPW, nr L.dz. 2816/Og.Org. z 30 III 1928 r., sygn. 1676, strony nienumerowane.

³¹ AAN, Akta MSW, Statut Stowarzyszenia Kolejowego Przeposobienia Wojskowego, Zarząd Główny Kolejowego Przeposobienia Wojskowego, Warszawa 1936, sygn. V/279, strony nienumerowane.

³² Tamże, Statut Poczтового Przeposobienia Wojskowego, Zarząd Główny Poczтового Przeposobienia Wojskowego, Warszawa 1934, sygn. V/289, strony nienumerowane.

³³ Tamże, Statut organizacji Przeposobienie Wojskowe Leśników, Warszawa 1933, sygn. V/150, strony nienumerowane.

³⁴ CAW, Akta Oddziału I Sztabu Głównego, Praca przysposobienia wojskowego, sygn. I.303.3.450, strony nienumerowane. Skala budżetu subsydiowanego przez Ministerstwo Komunikacji na funkcjonowanie Kolejowego Przeposobienia Wojskowego wynosiła w skali roku ponad 430 tys. zł.

³⁵ AAN, Akta Głównej Kwatery Żeńskiej ZHP, Plan Obozów letnich na rok 1936. Ministerstwo Spraw Wojskowych. Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego, nr 253-l/PW z 22 V 1936 r., sygn. 2185, strony nienumerowane.

i kursy organizowane przez Okręgowe Urzędy WFiPW, obozy i kursy organizowane przez stowarzyszenia, obóz instruktorski organizacji Przystosowania Wojskowego Kobiet (dalej: PWK), obozy pomocnicze i doszkoleniowe instruktorskie stowarzyszeń, obozy dla młodzieży z hufców szkolnych PWK, obozy dla młodzieży pozaszkolnej, obozy robotnicze, obozy przystosowania do obrony kraju dla kobiet, obozy Związku Straży Pożarnych, obozy harcerskie.

Obozy letnie stawały się niejako podsumowaniem dwuletniego okresu szkolenia w ramach hufców szkolnych i kończyły złożeniem stosownych egzaminów przez junaków. Ich celem było zakończenie wyszkolenia II stopnia poprzez realizację części programowej ujętej w obowiązujących instrukcjach i wytycznych wydanych na dany rok kalendarzowy w warunkach jak najbardziej zbliżonych do sytuacji wojennej przy zastosowaniu wysokiego poziomu dyscypliny i porządku wojskowego. Rozwój fizyczny i zahartowanie oraz rozbudzanie zamięłowania do wysiłku fizycznego młodzieży, nauka funkcjonowania w kolektywie oraz kształtowanie właściwych postaw zdrowotnych w warunkach ciągłego kontaktu ze środowiskiem naturalnym prowadziło do kształtowania świadomości państwowej i postaw obywatelskich związanych z wypełnianiem obowiązku służby wojskowej. Egzaminowana była młodzież mająca udokumentowany przebieg szkolenia określonego stopnia z następujących przedmiotów: wychowanie fizyczne, grenadierka (rzut granatem), wyszkolenie strzeleckie, służba polowa, łączność, służba wewnętrzna, szermierka na bagnety, wyszkolenie saperskie. Uzyskanie średniej oceny ze wszystkich przedmiotów na poziomie przynajmniej dostatecznym uprawniało do otrzymania świadectwa przystosowania wojskowego odpowiedniego stopnia³⁶. Według sprawozdania dyrektora PUWFiPW z 1936 r. przy uwzględnieniu dwuletniego procesu szkolenia II stopień z pozytywnym wynikiem kończyło w hufcach szkolnych 39,6% ogółu uczestników, w przypadku hufców pozaszkolnych wskaźnik ten był o wiele mniejszy i wynosił 26%³⁷.

Zasadniczą jednostkę organizacyjną obozu lub kursu stanowiła kompania obozowa o strukturze wewnętrznej analogicznej do obowiązującej organizacji kompanii piechoty. Natomiast grupy obozów składały się z trzech kompanii obozowych. Na grupę obozów PW szkół średnich Kurator Okręgu Szkolnego na podstawie okólnika MWRiOP w porozumieniu z DOK przydzielał jednego wychowawcę-nauczyciela. Pod koniec lat trzydziestych wytworzony stan organizacyjno-prawny w strukturach organów przystosowania wojskowego doprowadził do sytuacji, w której MSWojsk. miało decydujący wpływ na kształt i kierunek funkcjonowania przygotowań obronnych społeczeństwa na obszarze kraju. Oficerowie-komendanci komitetów okręgowych, rejonowych i obwodowych mieli kluczowy głos w pracach komitetów w zakresie koordynacji i kierunków podejmowanych przedsięwzięć proobronnych.

³⁶ Tamże, Akta Wydziału Przystosowania Wojskowego Głównej Kwatery Harcerzy ZHP, Warunki uzyskania świadectwa przystosowania wojskowego, Oddział Wyszkołenia Sztabu Dowództwa Okręgu Korpusu nr I nr L. 1537/III.Tjn. z 11 II 1924 r., sygn. 1667, strony nienumerowane.

³⁷ WBH CAW, Akta Oddziału I SG, Praca przystosowania wojskowego, sygn. I.303.3.450, k. 17.

Objęcie w pełni kierownictwa nad przygotowaniem społeczeństwa do obrony przez organy wojska doprowadziła przede wszystkim do przyjęcia jednolitego programu przedmiotów wojskowych przez stowarzyszenia i organizacje PW, formacji społecznej aktywności proobronnej, pobudzenia obywatelskiej aktywności związanej z przygotowaniem obronnymi państwa. Wpływ przyjętych rozwiązań przez MSWojsk. poprzez PUWFiPW co do kierunków rozwoju przygotowań obronnych przekładał się bezpośrednio na wzrost poziomu odpowiedzialności obywateli za stan bezpieczeństwa państwa, integrację środowisk lokalnych i organizacji obronnych oraz przygotowanie społeczeństwa do realizacji zadań obronnych na wypadek wojny.

PUWFiPW w końcowym okresie swojej działalności osiągnął w zasadzie postawione przed nim przez organy państwowe i wojskowe cele. Funkcjonowanie tej instytucji poprzez szeroką sieć komitetów WFIPW, organizacji i stowarzyszeń proobronnych oraz w ramach struktur władz państwowych, samorządowych i społecznych implikowało poziom przygotowań obronnych wśród ludności, było również wyrazem kształtowania postaw obywatelskich i patriotycznych w społeczeństwie.

Przysposobienie wojskowe w Polsce przez cały okres istnienia II RP zajmowało istotne miejsce w działalności władz państwowych i organizacji pozarządowych. Już wkrótce po odzyskaniu niepodległości pomimo trudności materialnych i organizacyjnych wiele organizacji, dotychczas konspiracyjnych, rozpoczęło przygotowania programowe i statutowe do realizowania szkolenia proobronnego wybranych grup społecznych. Po zakończeniu I wojny światowej początkowo społeczeństwo nie było gotowe zaakceptować w proponowanej formule uczestnictwa w organizacjach pozarządowych mających do tej pory duży autorytet moralny. W tym czasie notuje się duży odpływ członków z tych organizacji z powodu osiągnięcia zakładanego celu ich działalności, a mianowicie odzyskania niepodległości. Cała praca organizacji przysposobienia wojskowego MSWojsk. oraz MWRiOP do roku 1923 była skierowana na przeorientowanie społecznego zainteresowania na konieczność uzyskania niezbędnych narzędzi do obrony zdobytej suwerenności, jakimi miała się stać wyszkolona młodzież obojga płci, rezerwiści i kobiety w ramach pomocniczej służby wojskowej³⁸. Zainteresowane ministerstwa, które za ich przyzwoleniem oddały inicjatywę przysposobienia obronnego w ręce organizacji pozarządowych, pozostawiły jedynie w swojej gestii nadzór merytoryczny nad programami poszczególnych stowarzyszeń oraz kontrolę nad zasadami finansowania ich działalności. Pomimo szczupłości wyasygnowanych na ten cel środków budżetowych oraz udzielanego wsparcia organizacyjnego dla organizacji proobronnych w ramach budżetu PUWFiPW, a także zastosowanej formuły fakultatywności uczestników w szczytowym okresie 1931-1937 przysposobienie wojskowe objęło swym zasięgiem poważny procent obywateli ze środkowej, południowej i zachodniej Polski. W latach 1935-1939 znaczny wpływ na działalność stowarzyszeń miały naciski polityczne obozu rządzącego, które często przekładały się na wymiar udzielanego wsparcia finansowego wybranych organizacji kosztem innych, pozostających w konflikcie ideowym z aparatem rządowym³⁹. Należy również zaznaczyć, że

³⁸ J. Wojtycza, *Studia i materiały...*, s. 15.

³⁹ A. Ignatowicz, *Przygotowanie obronne społeczeństwa w Polsce (1921-1939)*, Warszawa 2010, s. 142-143.

profil szkolenia wojskowego przyjęty przez organizacje proobronne był dostosowywany do przestarzałej koncepcji wojny preferowanej przez organy decyzyjne wojska, paradoksalnie jednak odpowiadający w znacznej mierze koncepcji działań sensu stricto nieregularnych. Wyszkolone zespoły młodzieży i osób dorosłych w ramach hufców szkolnych i pozaszkolnych oraz organizacji i stowarzyszeń przysposobienia wojskowego w ramach szkolenia w specjalności pojedynczego żołnierza piechoty, sanitarnej, radiotechnicznej, telegraficznej i in. przedstawiały ogromny atut w przypadkach tworzenia formacji partyzanckich o charakterze podziemnego ruchu oporu. Oprócz tej pracy specjalistycznej prowadzona była również edukacja patriotyczno-obronna. Przyjęta zasada programowa, mówiąca, iż każdy wyszkolony członek organizacji musi być świadomym obywatelem-patriotą, stanowiła niezmiernie ważny przymiot implikujący w niedalekiej przyszłości zaangażowanie daleko wykraczające poza zastany porządek po przegranej kampanii wrześniowej.

Jest naprawdę trudno na podstawie dostępnych materiałów źródłowych pokusić się o dokładne określenie, o liczbie jakiego rządu można mówić w przedmiocie wyszkolonych członków i uczestników szkoleń, kursów i obozów przysposobienia wojskowego. Orientacyjnie wolno przyjąć liczbę od 1 mln 200 tys. do 1 mln 500 tys. osób, w tym około 30 tys. instruktoerek i instruktorów PW różnych specjalności. Jest to wielkość stanowiąca wartość dodaną, czynnik warunkujący powstanie i rozwój podziemnych struktur organizacji bojowych w okresie okupacji. W sytuacji, gdy cała struktura organizacyjna i funkcjonalna sił zbrojnych albo uległa dezintegracji, albo została przeniesiona do innych ośrodków w celu prowadzenia dalszej zorganizowanej walki z hitlerowskimi Niemcami, cały wysiłek tworzenia od podstaw sił zbrojnego oporu w okupowanej Polsce spadł na najbardziej patriotyczne środowiska, mające dzięki prowadzonemu na szeroką skalę szkoleniu przysposobienia wojskowego odpowiednie do tego przygotowanie organizacyjne, metodyczne i merytoryczne.

Stworzenie przez lata statutowej działalności ogromnego zaplecza kadry instruktorskiej oraz rzeszy uczestniczek kursów i szkoleń przeszkolonych w podstawowym rzemiośle żołnierskim było nieocenionym kapitałem wykorzystywanym przy tworzeniu organizacji konspiracyjnych w ramach państwa podziemnego. Ogromna liczba kobiet wypełniających swój patriotyczny obowiązek wobec okupowanego kraju oraz oddanych sprawie odzyskania wolności i walki z najeźdźcą, dodatkowo poparte odpowiednim przygotowaniem merytorycznym do prowadzenia walki, stanowiła siłę, bez której nie dało się już samodzielnie decydować o kształcie podejmowanych działań zbrojnych. W tym przypadku pozycja, jaką osiągnęły, była nie do przecenienia. Na polu wsparcia siły zbrojnej nie udało się sprawdzić stopnia przygotowania przysposobienia wojskowego kobiet w takiej formie, do jakiej były przewidywane, tzn. jako oddziałów pomocniczych przy regularnej armii. Natomiast poziom wychowania patriotycznego, jakie prowadziły stowarzyszone organizacje przysposobienia wojskowego, zaowocowało w czasie wojny ofiarną służbą dla Polski wszystkich świadomych obywateli w ramach podziemnych struktur państwa. Działalność kobiecych stowarzyszeń ocenić należy wyjątkowo pozytywnie ze społecznego punktu widzenia. Organizacje te prowadziły w całej Polsce dziesiątki świetlic, upowszechniały kulturę fizyczną i podnosiły morale społeczeństwa w ramach wykony-

wania zapisów statutowych. Ich działalność zintegrowała społeczeństwo z wojskiem i przyczyniła się do podniesienia prestiżu służby wojskowej. Dokonała również przewartościowania statusu społecznego kobiet.

Nie można jednak zapominać, iż władze centralne na wszystkich poziomach organizacyjnych przez cały okres międzywojenny nie miały jednej spójnej i realnej koncepcji racjonalnego wykorzystania na potrzeby przygotowań obronnych państwa potencjału kobiet stowarzyszonych w organizacjach przysposobienia wojskowego na obszarze całego kraju. W obliczu zbliżającego się zagrożenia wojennego rząd, nie mając homogenicznego programu zagospodarowania pokładów aktywności społecznej na potrzeby obrony państwa, stracił ważne narzędzie. Brak danych nie pozwala bliżej określić, ile kobiet zostało przeszkolonych na kursach i obozach Przysposobienia Wojskowego Kobiet (PWK). Szacunkowo można przyjąć, iż w samym tylko lecie 1939 r. w akcji obozowej uczestniczyło około 6 tys. dziewcząt i kobiet. Jeśli dodać do tego około 1 mln osób przeszkolonych od chwili powołania PWK, to okaże się, że organizacja ta, jak i wiele innych, przygotowała do obrony kraju blisko 10% ogółu kobiet, nie licząc tych, które zostały objęte tylko akcją propagandową PWK.

Doświadczenia w dziedzinie funkcjonowania organizacji przysposobienia wojskowego wskazują jednoznacznie, że w warunkach określonej rzeczywistości społecznej dobrze zorganizowana i prowadzona edukacja obronna ma przede wszystkim pozytywny wpływ na budowę wysokiego poziomu świadomości obronnej społeczeństwa, a także podnosi i utrzuca praktyczne umiejętności przydatne w przypadku pojawienia się wydarzenia kryzysowego czy wojny. Edukacja proobronna, prowadzona metodycznie, mająca oparcie w obowiązującym prawie i systemie szkolnictwa na różnych poziomach, dodatkowo wzbogacona o współczesną wersję patriotyzmu akceptowalnego przez wszystkie środowiska, może zagwarantować pożądane i zgodne z obyczajem społecznym wystąpienie zachowań proobronnych i obywatelskich w większości grup i warstw społecznych. Dostosowana do współczesnych realiów przedwojenna wersja przysposobienia obronnego pozwoliłaby na otwarcie wielu perspektywicznych form oddziaływania społecznego mającego na celu zmniejszenie skutków sytuacji kryzysowych, jak również na zmodyfikowanie niewydolnych w obecnej formie modeli wychowawczych.

Oczywiście, Polsce nie grozi konflikt zbrojny w takim wymiarze jak podczas II wojny światowej w możliwie przewidywalnej cezurze czasowej, jednakże mogą się pojawiać sytuacje kryzysowe będące rezultatem działania sił natury czy też samego człowieka. W związku z tym każda siła polityczna i wszystkie organy państwowe są zobligowane do przygotowania organizacyjnego nie tylko podległych im struktur reagowania kryzysowego, ale też jednostek i całych grup społecznych w ramach różnych form samoobrony i samopomocy społecznej. Niewątpliwy wpływ zjawisk społecznych wykreowanych przez ośrodki masowego przekazu może być zarówno ogromnym wsparciem dla rozwoju idei proobronnych, jak i wielkim ich zagrożeniem ze względu na podatność na zmieniające się uwarunkowania polityczne czy społeczne. Dlatego też istotnym bodźcem dla organów decyzyjnych i opiniotwórczych w państwie do podjęcia działań w obszarze pozamilitarnych przygotowań obronnych społeczeństwa powinno być odpowiednio zestawiony zbiór wartości re-

prezentujących interes obronny państwa. Bez udziału struktur wszystkich poziomów władzy państwowej i samorządowej oraz subiektywnego przekonania społeczności lokalnych o potrzebie posiadania specyficznych umiejętności oraz wiedzy, niezbędnych w dobie pojawiających się zagrożeń pozamilitarnych o charakterze nieliniowym, nie będzie możliwe podjęcie sprawnych i wydajnych działań w obronie zagrożonej substancji narodowej.

W przeciwieństwie do zastosowanych rozwiązań systemowych, obejmujących działalność statutową organizacji i stowarzyszeń przysposobienia wojskowego w II RP, współczesne związki proobronne nie mają tak silnego wsparcia struktur państwowych w wymiarze politycznym, organizacyjnym i materialnym. W Polsce lat 1919-1939 pomimo wielu popełnionych błędów przez władze centralne w relacjach z organizacjami pozarządowymi przyjęty system organizacyjny pozwolił przygotować stosunkowo znaczną liczbę młodzieży, mężczyzn oraz kobiet do wykonywania podstawowych umiejętności pojedynczego żołnierza oraz działania w formacjach wojskowych, w ramach samoobrony społecznej czy też w oddziałach Obrony Narodowej. Potrzebą chwili dla organów władzy ustawodawczej i wykonawczej staje się obecnie rozwiązanie kwestii, jakie miejsce w nowym systemie kierowania bezpieczeństwem narodowym zajmować powinna problematyka związana z kierowaniem pozamilitarnymi przygotowaniem obronnymi struktur obywatelskich na poziomie lokalnym⁴⁰.

W okresie od 1936 do 1939 r. skupiono się głównie na zorganizowaniu szkoleń z biernej obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej, ratownictwa sanitarnego i organizacji akcji przeciwpożarowej dla jak największej liczby mieszkańców miast i wsi, za które odpowiedzialne były organizacje pozarządowe. W wyniku przeprowadzonej na obszarze całego kraju akcji profilaktyczno-oświatowej w większości miast i w dużej części obszarów wiejskich funkcjonował przeszkolony kolektyw mieszkańców z komendantem OPL budynku na czele posiadający podstawowe umiejętności: z zakresu ratownictwa sanitarnego, w posługiwaniu się sprzętem pożarniczym oraz zastosowania w praktyce zasad biernej OPL.

Przysposobienie obronne w okresie tzw. Polski Ludowej odgrywało ważną rolę w realizacji celów wychowawczych szkoły, szczególnie w wychowaniu patriotyczno-obronnym, jednakże narzucony odgórnie czynnik ideologiczny miał niebagatelny wpływ na sposób postrzegania przedmiotu przez uczniów⁴¹. Czas przemian społeczno-polityczno-gospodarczych w latach dziewięćdziesiątych w obszarze przygotowań obronnych społeczeństwa, w tym również młodzieży, spowodował dynamiczny proces przeobrażeń organizacyjnych oraz doktrynalnych. Jednak pomimo nieprzemijającej celowości i aktualności nie osiągnął pożądanego poziomu. Obowiązującym w obszarze legislacyjnym aktem prawnym wprowadzającym przysposobienie

⁴⁰ *Przygotowanie obronne społeczeństwa*, red. J. Kunikowski, Warszawa 2001, s. 112-121.

⁴¹ Dekret z 16 I 1946 r. o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, Dz.U. 1946, nr 31, poz. 195 oraz: Ustawa z 25 II 1948 r. o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz organizacji spraw kultury fizycznej i sportu, Dz.U. 1948, nr 12, poz. 90.

obronne młodzieży i powszechną samoobronę ludności była ustawa o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 21 listopada 1967 roku⁴². Tam też określono kompetencje organów państwa, w głównej mierze Ministerstwa Obrony Narodowej, w zakresie konstrukcji założeń programowych przysposobienia obronnego młodzieży. Odpowiedzialność za organizację i opracowanie szczegółowych programów nauczania tego przedmiotu spoczywa na Ministerstwie Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. Art. 160 przywołanej ustawy stanowi, że wszystkie osoby, z wyjątkiem niezdolnych ze względu na stan zdrowia, zobowiązane są do uczestniczenia w szkoleniu i ćwiczeniach praktycznych „mających na celu uzyskanie niezbędnych umiejętności w zakresie powszechnej samoobrony”⁴³.

W latach 1990-1991 ze szkół podstawowych zostało wycofane przysposobienie obronne i zastępczo wprowadzono zagadnienia z zakresu samoobrony, ponadto w 1991 r. z programów studiów uczelni wyższych usunięto obowiązkowy fakultet wojskowy. Tę niepokojącą sytuację z punktu widzenia przygotowań obronnych państwa próbowano zrekapitulować, biorąc za punkt odniesienia efekt dynamiki transformacji ustrojowej. W odpowiedzi na wprowadzone zmiany organizacyjno-ustrojowe w kwestii obowiązku obrony państwa 26 maja 1994 r. zostało podpisane „Porozumienie o współpracy między Ministerstwem Obrony Narodowej i Ministerstwem Edukacji Narodowej w zakresie działalności dydaktyczno-wychowawczej, naukowo-badawczej i organizacyjno-logistycznej”. Miało ono stworzyć podstawę do podjęcia działań w ramach wspólnych prac programowych obu resortów nad zbudowaniem nowego systemu edukacji obronnej młodzieży w szkołach średnich, które jednak poza inicjatywą utworzenia klas o profilu wojskowym nie odznaczyły się zmianą jakościową procesu edukacyjnego⁴⁴. Słabą stroną podejmowanych w okresie transformacji ustrojowej działań i proponowanych rozwiązań było zrezygnowanie z prac koncepcyjnych dotyczących obrony terytorialnej kraju, które zakładały powszechny udział młodzieży szkolnej w przysposobieniu wojskowym jako zasadniczego elementu przygotowania do służby w jednostkach Obrony Terytorialnej⁴⁵.

Jednak w ostatnim czasie doszło do redefinicji znaczenia społecznego zaplecza bezpieczeństwa narodowego. Rozporządzeniem ministra edukacji narodowej z 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół została określona podstawa programowa dla nowego przedmiotu – edukacja dla bezpieczeństwa, która zastąpiła dotychczasowe przysposobienie obronne.

⁴² Ustawa z 21 XI 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U 1967, nr 44, poz. 220.

⁴³ Tamże, art. 154-160.

⁴⁴ T. Kośmider, *Edukacja obronna młodzieży w kontekście kształtowania bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] red. M. Kubiak, A. Smarzewska, *Perspektywy bezpieczeństwa narodowego w XXI wieku*, Biała Podlaska 2014, s. 31.

⁴⁵ *Koncepcja programowo-organizacyjna włączenia klas wojskowych szkół ponadgimnazjalnych do procesu szkolenia rezerw Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej* opracowana w 2014 r. przez zespół powołany przez rektora-komendanta Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2014 (maszynopis), s. 7; M. Kaliński, *Przysposobienie wojskowe młodzieży szkolnej*, Warszawa 2000, s. 22.

Od września 2018 r. w około 2 tys. klas mundurowych uczy się blisko 57 tys. młodzieży. Obowiązek uczestnictwa w zajęciach z przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa dotyczy uczniów klas VIII szkoły podstawowej i klasy I szkoły średniej w wymiarze jednej godziny tygodniowo⁴⁶. Jednocześnie zaobserwowano progres przyrostu młodzieży chętnej do uczestnictwa w zajęciach klas mundurowych, czego konsekwencją były i są decyzje podejmowane przez organy samorządowe oraz dyrektorów szkół o tworzeniu kolejnych tego typu oddziałów szkolnych.

Współczesna edukacja obronna musi być pojmowana jako element przygotowań obronnych państwa. Jej naczelnym zadaniem jest przysposobić uczestników życia społecznego przy wykorzystaniu wszelkich dostępnych środków do sprawnego reagowania w celu wyeliminowania lub poważnego zminimalizowania pojawiających się zagrożeń oraz ich skutków w taki sposób, aby konsekwencje działań natury lub człowieka były mniej dotkliwe dla państwa i społeczeństwa.

Zasadniczym wnioskiem płynącym z doświadczeń II RP w budowie struktur samoobrony społecznej przez organy samorządowe, organizacje i stowarzyszenia pozarządowe jest konieczność wykształcenia i utrwalenia świadomości społecznej opartej na idei państwowej pozbawionej pierwiastków politycznych. Abstrahując od złożonej sytuacji politycznej Polski z okresu międzywojennego i determinantów określających kierunki działania władz państwowych, poziom wyuczonych umiejętności, jakimi w owym czasie wykazywał się przeciętny obywatel, przydatnych nie tylko w przypadku reagowania w ramach konfliktu zbrojnego, ale również w sytuacjach wystąpienia zdarzeń kryzysowych, był daleko wyższy niż współcześnie.

Obecnie zagrożenie wybuchem konfliktów o charakterze nieliniowym jest jak najbardziej realne, w związku z tym niezbędne staje się przygotowanie koncepcji rozbudowy lub przystosowania istniejącej infrastruktury ochronnej do potrzeb społecznych. Oświata proobronna przy zastosowaniu nowoczesnych środków przekazu powinna stanowić kluczowy element w edukacji dla bezpieczeństwa prowadzonej w ścisłej korelacji ze wszystkimi zainteresowanymi stronami ze wsparciem w ramach planowych działań struktur państwa.

Jakość podejmowanych wysiłków mających na celu konsolidację społeczeństwa wokół sprawy bezpieczeństwa państwa, obrony suwerenności i niepodległości kraju powinna być przedmiotem troski przede wszystkim czynników decyzyjnych wszystkich szczebli. Wybitnie niezdyktowaną pozycję mają w Polsce pozarządowe organizacje i stowarzyszenia proobronne, które przykładem podobnych organizacji z lat 1919-1939 prowadzą swoją działalność statutową na podstawie doświadczeń z lat dwudziestych i trzydziestych XX w., z tą jednak różnicą, że organy państwa w stosunku do wskazanych stowarzyszeń nie postępują jak przedwojenny Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego. PUWFiPW w okresie swojej aktywności organizacyjnej kształtował pożądany poziom wrażliwości społecznej na sprawę obrony państwa, który niestety nie był pozbawiony kontekstu politycznego.

⁴⁶ *Ministerstwo Edukacji Narodowej nie widzi możliwości tworzenia klas mundurowych*, www.rp.pl/Edukacja/302029885-Ministerstwo-Edukacji-Narodowej-nie-widzi-mozliwosci-tworzenia-klas-mundurowych.html (dostęp: 25.09.2018).

W zakres kroków podejmowanych na rzecz tworzenia społecznej akceptacji przygotowań obronnych państwa musi się wpisywać zinstytucjonalizowanie działań zmierzających w kierunku wsparcia pozarządowych organizacji proobronnych i ratowniczych⁴⁷. Skala i format społecznego wsparcia bezpieczeństwa wymaga powstania jednego ośrodka koordynującego ich zakres i współdziałanie, a także opracowania ogólnych celów edukacji dla bezpieczeństwa, diagnozowania stanu edukacji oraz zasad funkcjonowania systemu. W związku z tym konieczne byłoby przygotowanie przez właściwe struktury Ministerstwa Obrony Narodowej standardów szkoleniowych czy też ram programowych dla szkolenia podstawowego i specjalistycznego. W tej sytuacji niezbędne staje się więc przyjęcie rządowych rozwiązań proobronnych wpływających skutecznie na pożądany wymiar i poziom edukacji społecznej. Natomiast zwiększenie efektywności działania administracji publicznej w sprawach bezpieczeństwa oraz aktywizacja medialna na podstawie doświadczenia z okresu międzywojnia powinna zwielokrotnić i utrwalić zakładany efekt.

Obecnie biorąc pod uwagę to, co dzieje się za naszymi granicami, jak najbardziej wskazane staje się objęcie szczególną uwagą wszystkich organizacji o charakterze proobronnym w zakresie stworzenia im właściwego klimatu oraz udzielenia wszechstronnej i systematycznej pomocy. Działania wspierające istniejące już związki i stowarzyszenia proobronne powinny doprowadzić do rozbudzenia świadomości społecznej, przygotowania dla nich przestrzeni publicznej do funkcjonowania w warunkach kryzysu i wojny i powstania samoświadomości wśród lokalnej wspólnoty o bezwzględnej konieczności uczestnictwa w ramach społecznego wymiaru bezpieczeństwa.

Bibliografia

- Wojskowe Biuro Historyczne Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie
Gabinet Ministra Spraw Wojskowych
Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych
Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie
Archiwum Komisji Historycznej Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej
Archiwum Związku Harcerstwa Polskiego
Instytucje wojskowe 1916-1939
Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej. Zarząd Główny w Warszawie 1927-1939
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (1919-1939)
Ministerstwo Spraw Wojskowych (1919-1939)
Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego Sztab Główny (1929-1939)

⁴⁷ A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej możliwości oddziaływania na różnych poziomach rzeczywistości społecznej*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, red. nauk. A. Skrabacz, L. Kanarski, Warszawa 2014, s. 40-41.

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie
Referat Obrony Narodowej Ministerstwa Spraw Wojskowych

Akty prawne

- Dekret z 16 I 1946 r. o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, Dz.U. 1946, nr 31, poz. 195
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 23 XII 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2009, nr 4, poz. 17
- Strategia Rozwoju Kraju 2020 r. Aktywne Społeczeństwo. Konkurencyjna Gospodarka. Sprawne Państwo, dokument przyjęty przez Radę Ministrów 25 IX 2012 r. („Monitor Polski” z 22 XI 2012 r., poz. 882)
- Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022 przyjęta przez Radę Ministrów 9 IV 2013 r.
- Ustawa z 25 II 1948 r. o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz organizacji spraw kultury fizycznej i sportu, Dz.U. 1948, nr 12, poz. 90
- Ustawa o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 21 XI 1967 r., Dz.U. 1967, nr 44, poz. 220

Opracowania

- Böhm T., *Z dziejów naczelnych władz wojskowych II Rzeczypospolitej. Organizacja i kompetencje Ministerstwa Spraw Wojskowych w latach 1918-1939*, Warszawa 1994
- Ignatowicz A., *Przygotowanie obronne społeczeństwa w Polsce (1921-1939)*, Warszawa 2010
- Koc A., *Przysposobienie wojskowe w r. 1921-1922*, „Bellona” 1922, t. VIII, z. 1
- Koncepcja funkcjonowania Narodowych Sił Rezerwowych*, opracowana przez zespół powołany przez Rektora-Komendanta AON, Warszawa 2014 (maszynopis)
- Koncepcja programowo-organizacyjna włączenia klas wojskowych szkół ponadgimnazjalnych do procesu szkolenia rezerw Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, opracowana przez zespół powołany przez Rektora-Komendanta Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2014 (maszynopis)
- Minkowski A., *Obozy letnie P.W. Przewodnik dla instruktorów i kierowników P.W. oraz do użytku wychowawców, opiekunów i rodziców przyspasabiającej się wojskowo młodzieży*, Warszawa 1925
- Pieczywok A., *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej możliwości oddziaływania na różnych poziomach rzeczywistości społecznej*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, red. nauk. A. Skrabacz, L. Kanarski, Warszawa 2014
- Przygotowanie obronne społeczeństwa*, red. J. Kunikowski, Warszawa 2001
- Rozwadowski P., *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (1927-1939)*, Warszawa 2000
- Wiśniewska M., *Kobiety w systemie obronnym Polski w latach 1918-1939*, Oświęcim 2015

Wojtycza J., *Studia i materiały z dziejów przysposobienia wojskowego w Polsce w latach 1918-1926*, Kraków 2001

Wojtycza J., *Przysposobienie wojskowe w odrodzonej Polsce do roku 1926*, Kraków 2001

Summary

The capabilities and limits of applying Polish historical model of defense education in the years of 1919-1939

Military training during the inter-war period gained more and more significance for the state security policy as the pro-war sentiments increased. Poland and other democratic countries which were less developed in terms of economic and industry structures had to concentrate on non-military training on formations called cheap weapons whose dominant position was conditioned by the assumed defense strategy or military doctrine as well as limited financial possibilities of the country. The social extent of non-military defense preparation reached a level which might pose a challenge for the present activities of the state authorities in the area of military security.

